

УДК 343.1

ФАРИННИК В.І.

ОЗНАКИ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У КОНЦЕПЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Визначено ознаки заходів забезпечення кримінального провадження. Здійснено критичний аналіз наукових позицій ознак заходів забезпечення кримінального провадження. Обґрунтовано, що перелік заходів забезпечення кримінального провадження є закритим, оскільки КПК вичерпно визначає запобіжні заходи – у ч. 1 ст. 176 КПК України міститься їх загальний перелік, що застосовується під час здійснення кримінального провадження у його ординарній процедурі, а диференційовані (особливі) порядки кримінального провадження передбачають можливість застосування спеціальних запобіжних заходів, які передбачено щодо неповнолітніх (ст. 492 КПК України) та у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 508 КПК України). Сформулювало авторське визначення заходів забезпечення кримінального провадження, під якими пропонується розуміти передбачені КПК України заходи, спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження, які застосовуються на будь-якому його етапі щодо конкретної особи і які пов'язані з покладенням на неї певних обов'язків та обмеженням її прав і свобод. Доведено, що специфіка заходів забезпечення кримінального провадження визначається низкою взаємопов'язаних ознак. Їх сукупність дозволяє виділити такі заходи до окремої групи процесуальних дій, а їх основне функціональне призначення (забезпечення вирішення завдань кримінального провадження) термінологічно обумовлює їх назву, яка досить вдало відображає їх правову природу.

Ключові слова: кримінальний процесуальний примус, запобіжні заходи, функціональне призначення, ознаки, дефініція заходів забезпечення кримінального провадження.

Определены признаки мер обеспечения уголовного производства. Осуществлен критический анализ научных позиций признаков мер обеспечения уголовного производства. Обосновано, что перечень мер обеспечения уголовного производства является закрытым, поскольку КПК исчерпывающе определяет меры – в ч. 1 ст. 176 УПК Украины находится их общий перечень, применяется при осуществлении уголовного производства по его ординарной процедуре, а дифференцированные (особые) порядки уголовного производства предусматривают возможность применения специальных мер, предусмотренных в отношении несовершеннолетних (ст. 492 УПК Украины) и в уголовном производстве по применению принудительных мер медицинского характера (ст. 508 УПК Украины). Сформулировано авторское определение мер обеспечения уголовного производства, под которыми предлагается понимать, предусмотренные УПК Украины меры, направленные на обеспечение действительности уголовного производства, которые применяются на любом его этапе, отношении конкретного лица и связанные с возложением на него определенных обязанностей и ограничением его прав и свобод. Доказано, что специфика мер обеспечения уголовного производства определяется рядом взаимосвязанных признаков. Их совокупность позволяет выделить такие мероприятия в отдельную группу процессуальных действий, а их основное функциональное назначение (обеспечение решения задач уголовного судопроизводства) терминологически обуславливает их название, достаточно удачно отражает их правовую природу.

Ключевые слова: уголовное процессуальное принуждение, меры, функциональное назначение, признаки, дефиниция мер обеспечения уголовного производства.

Defined the signs of measures to secure criminal proceedings. Done critical analysis scientific positions features measures to secure criminal proceedings. Substantiated that the list of measures to secure the criminal proceedings are enclosed because the Criminal Procedure Code of Ukraine, sets out the precautionary measures – in part 1, article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, contains a their overall a list, which is the applicable during realization of criminal proceedings in it ordinary procedure, but differentiated (special) orders of criminal proceedings provide the possibility of using special precautionary measures, which are provided for juveniles (article 492 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) and in criminal proceedings for the application of compulsory medical measures (article 508 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Were formulated author's definition of measures to secure the criminal proceedings, which are proposed to understand provided by CCP of Ukraine measures to ensuring effectiveness of the criminal proceedings, which are used at any stage it against a particular person and are associated with the laying on it certain duties and restriction of rights and freedoms. It has been proved that the specific measures to secure criminal proceedings determined by a number of interrelated features. They can provide a set of such measures to the particular group of legal proceedings, and their basic functionality (providing problem solving criminal proceedings) terminologically determines their name, that pretty well reflects their legal nature.

Key words: *criminal procedure compulsion, precautions, functional purpose, features, definition of measures to secure criminal proceedings.*

Вступ. Як і будь-яке інше процесуальне поняття, заходи забезпечення кримінального провадження мають іманентні ознаки, сукупність яких дозволяє сформулювати їх наукову дефініцію, адже тезаурус, що розміщено у ст. 3 КПК України, не містить їх легальної дефініції. У науці кримінального процесу представлено різні точки зору щодо характерних ознак цих заходів.

Постановка завдання. Саме тому на сьогодні дослідження ознак заходів забезпечення кримінального провадження та їх значення у загальній концепції процесуального примусу набувають все більшої актуальності, що і буде розглянуто у статті.

Результати дослідження. Так, О.М. Миколенко до основних ознак заходів забезпечення кримінального провадження відносить: реалізацію у межах кримінальних процесуальних правовідносин (підстави, межі, суб'єкти та порядок їх застосування детально регламентовані КПК); специфічну цілеспрямованість – забезпечення досягнення дієвості кримінального провадження (тобто основна мета їх застосування не покарання особи чи захист прав учасників кримінального провадження, а безпосереднє забезпечення процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності); суб'єкт застосування – компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження (за винятком затримання особи на підставі вимог ст. 207 КПК) [6, с. 81-84].

Л.М. Лобойко та О.А. Банчук до ознак заходів забезпечення кримінального провадження відносять: 1) державно-владний характер відносин, що виникають, розвиваються і припиняються під час застосування цих заходів. Це – владо-відносини; 2) «пронизують» усе кримінальне провадження; 3) завжди пов'язані з певними обмеженнями прав і свобод суб'єктів процесу; 4) мають особистий характер; 5) застосовуються тоді, коли авторитету закону і переконання у необхідності виконання приписів норм права виявляється недостатньо [5, с. 130].

На думку В.В. Назарова, заходи забезпечення кримінального провадження відрізняються від інших заходів державного примусу, зважаючи на їх специфічні ознаки: 1) вони мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми. Цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються при провадженні щодо кримінальних правопорушень; 2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; 3) спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість; 4) мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язано зі застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом; 5) виключний характер – означає, що такі заходи застосовуються лише у тих випадках, коли іншими заходами

завдання кримінального провадження досягнути неможливо; б) специфічний суб'єкт застосування – процесуальний примус є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження – ними, як правило, є слідчий суддя, суд [7, с. 102-106].

По-іншому сформульовані ознаки цих заходів відповідно до наступної наукової позиції: вони мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законом, а тому є складовою кримінальної процесуальної форми; підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; вони спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість; мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі; мають виключний характер, тобто застосовуються лише у тих випадках, коли іншими заходами публічні завдання кримінального провадження досягнути неможливо; специфічним є суб'єкт застосування – як правило, слідчий суддя, суд [3, с. 256].

Наявною у навчальній літературі є і така позиція: ці заходи діють виключно у сфері кримінального судочинства, використання їх в інших провадженнях (наприклад, в адміністративному) не передбачено; через особливе значення та специфічні наслідки їх застосування законом передбачений чіткий перелік підстав застосування, процесуальний порядок реалізації, права та обов'язки учасників, підстави і порядок їх зміни, скасування та оскарження; законом передбачена дієва система процесуальних гарантій для забезпечення дотримання прав та інтересів учасників кримінального провадження під час їхнього застосування; вони носять примусовий та виключний характер, тобто застосовуються незалежно від волі суб'єктів та у тих випадках, коли досягнути без їхнього застосування поставлених цілей неможливо [1, с. 207].

Нарешті, ще одна точка зору з розглядуваного питання представлена у навчальній літературі: ознаками заходів забезпечення кримінального провадження є: державно-владний характер відносин, які виникають, розвиваються та припиняються під час застосування заходів примусу; застосовуються у формі кримінально-процесуальних правовідносин; специфічна цілеспрямованість – забезпечити досягнення дієвості кримінального провадження та вирішення його завдань; примус під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу; завжди пов'язані з певними обмеженнями особистих майнових та інших прав і свобод суб'єктів кримінального провадження; застосовуються у разі, якщо авторитету закону та переконання для необхідності виконання норм КПК є недостатньо; заходи примусу застосовуються всупереч волі та бажанню суб'єктів, виключно на підставі закону; суб'єктом застосування є компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження; застосовуються стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності [2, с. 164].

Наведені наукові позиції не вичерпують плуральності всіх наявних на сьогодні доктринальних підходів до характеристики ознак заходів забезпечення кримінального провадження, проте й до завдань автора цього дослідження не входить їх вичерпне наведення. Для формування авторської позиції з цього питання видаються достатніми зазначені погляди вчених, аналіз яких разом з урахуванням мети та правової природи цих заходів надасть змогу виділити їх основні ознаки.

Проте, насамперед необхідно зазначити, що окремі з вказаних у наведених наукових позиціях ознак заходів забезпечення кримінального провадження викликають, на наш погляд, критичну оцінку.

Так, наприклад, процесуальний характер цих заходів навряд чи може вважатися їх іманентною ознакою, оскільки не дозволяє виокремити це явище з-поміж інших, які також врегульовані кримінальним процесуальним законом і є складовою процесуальної форми. Наприклад, повідомлення, які також врегульовані процесуальним законом і мають, на перший погляд, схожу правову природу із заходами забезпечення кримінального провадження, такими не є, а мають інше функціональне призначення – забезпечують поінформованість особи про процесуальні дії, які здійснюються, та процесуальні рішення, які ухвалюються у зв'язку із кримінальним провадженням.

Важко погодитись і з такою ознакою заходів забезпечення кримінального провадження, як їх виключний характер, що знаходить свій прояв у тому, що вони застосовуються лише у тих випадках, коли іншими заходами публічні завдання кримінального провадження досягнути неможливо. Адже, ця ознака не може бути застосована до таких заходів, як виклик, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо, оскільки вони не мають виключного характеру, а являють собою єдиний (ординарний) спосіб забезпечення кримінального провадження. З цих же підстав не можна погодитися і з виділенням такої їх характерної ознаки як застосування цих

заходів у разі, якщо авторитету закону та переконання для необхідності виконання норм КПК є недостатньо.

На критичну оцінку заслуговує і така їх «ознака», як передбаченість законом дієвої системи процесуальних гарантій для забезпечення дотримання прав та інтересів учасників кримінального провадження під час їхнього застосування, оскільки наявність таких гарантій не відображає сутності досліджуваного поняття і знаходиться за його межами.

З огляду на сказане, до іманентних ознак заходів забезпечення кримінального провадження, які відображають їх правову природу та дозволяють виокремити ці заходи із сукупності інших процесуальних дій, вважаємо за необхідне віднести:

1) забезпечувальний характер, що означає їх спрямованість на створення належних умов для здійснення кримінального провадження, забезпечення його дієвості, тобто вирішення завдань, заради яких воно здійснюється. У зв'язку з цим для абсолютної більшості таких заходів нехарактерною є пізнавальна спрямованість (на відміну від слідчих (розшукових) дій);

2) державно-владний характер відносин, що виникають, розвиваються і припиняються під час застосування цих заходів;

3) наскрізний характер, тобто можливість застосування цих заходів на будь-якому етапі кримінального провадження (що також відрізняє їх від інших процесуальних дій, у тому числі слідчих (розшукових));

4) індивідуально визначений характер, що означає, що їх застосування, як правило, є персоналізованим, орієнтованим, тобто здійснюється стосовно конкретної особи;

5) правообмежувальний характер, у зв'язку з чим допускається можливість застосування примусу за умови невиконання зобов'язаною особою своїх процесуальних обов'язків або відповідно до конкретного виду заходу забезпечення кримінального провадження примус передбачається як його необхідна складова;

6) їх закріплення у вичерпному переліку у КПК України. Це означає, що заходами забезпечення кримінального провадження є лише ті, що передбачено ч. 2 ст. 131 КПК України. Жодний інший захід не може вважатися таким. Відповідно до ч. 2 ст. 131 КПК України заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 6) тимчасовий доступ до речей і документів; 7) тимчасове вилучення майна; 8) арешт майна; 9) затримання особи; 10) запобіжні заходи. У цьому контексті слід зазначити, що наявність у цьому переліку останнього положення, яке передбачає родові поняття – запобіжні заходи і не конкретизує їх, дає підстави окремим дослідникам стверджувати, що заходи забезпечення кримінального провадження закріплено ч. 2 ст. 131 КПК України у відкритому переліку.

На наш погляд, цей перелік є закритим, оскільки КПК вичерпно визначає запобіжні заходи – у ч. 1 ст. 176 КПК України міститься їх загальний перелік, що застосовується під час здійснення кримінального провадження у його ординарній процедурі, а диференційовані (особливі) порядки кримінального провадження передбачають можливість застосування спеціальних запобіжних заходів, які передбачено щодо неповнолітніх (ст. 492 КПК України) та у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 508 КПК України).

Вищенаведені ознаки надають можливість сформулювати авторське визначення заходів забезпечення кримінального провадження, під якими пропонується розуміти передбачені КПК України заходи, спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження, які застосовуються на будь-якому його етапі щодо конкретної особи і які пов'язані з покладенням на неї певних обов'язків та обмеженням її прав і свобод.

Спрямованість цих заходів на забезпечення кримінального провадження, що й обумовило їх назву, виділено нами як їх сутнісну ознаку. Проте, безумовно, вирішення завдань кримінального провадження досягається і шляхом вчинення інших процесуальних дій, які не відносяться до цієї групи. Ця обставина логічно обумовила заперечення окремими науковцями доцільності використання терміну «заходи забезпечення кримінального провадження» та пропозиції щодо перегляду їх системи. Так, Н.А. Сотник відзначає, якщо виходити зі змісту, то недоречним вважаємо й сам термін «заходи забезпечення кримінального провадження», оскільки кримінальне провадження загалом забезпечують не тільки вони, але й цілий арсенал інших заходів, засобів та дій. Заходи кримінального процесуального примусу фактично створюють умови для реалізації завдань кримінального провадження та примусово забезпечують його [8, с. 254-258]. У зв'язку з цим автором навіть пропонується змінити назву «заходи забезпечення кримінального про-

вадження» на «заходи кримінально-процесуального примусу», суттєво змінивши їхній перелік у ч. 2 ст. 131 КПК, додавши інші заходи, передбачені у кодексі, і виключивши накладення грошового стягнення та тимчасовий доступ до речей і документів.

Певна логіка у цьому є, однак, на наш погляд, специфіка цих заходів визначається низкою взаємопов'язаних ознак, що вище були зазначені. Їх сукупність дозволяє виділити такі заходи до окремої групи процесуальних дій, а їх основне функціональне призначення (забезпечення вирішення завдань кримінального провадження) термінологічно обумовлює їх назву, яка досить вдало відображає їх правову природу.

У цьому контексті доцільно звернутися до порівняльного аналізу у частині правового регулювання заходів забезпечення кримінального провадження. У зв'язку з цим слід зазначити, що аналоги їх чинної в Україні нормативної моделі можна відшукати у КПК інших країн. Зокрема, глава 4 КПК Естонської Республіки під назвою «Забезпечення кримінального процесу» структурно включає запобіжні заходи (підписка про невиїзд, нагляд командування військової частини, тримання під вартою, застава) та інші заходи забезпечення кримінального процесу, які частково збігаються з тими, що передбачено КПК України (виклик, привід, відсторонення від посади, накладення арешту на майно).

У відповідності до КПК Естонської Республіки до «інших заходів забезпечення кримінального процесу» віднесено також розшук (ст. 140), який можливо застосовувати як до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, так і до свідка, потерпілого, цивільного відповідача, які не з'являються без поважної причини та місцеперебування яких невідоме. Вважається, що розшук свідка, потерпілого, цивільного відповідача є одним з ефективних заходів забезпечення судочинства, у зв'язку з чим доцільно розглянути питання щодо його впровадження і у вітчизняній системі заходів забезпечення кримінального провадження.

КПК ФРН містить розділ 9а («Інші заходи щодо забезпечення кримінального переслідування і виконання покарання»), який регламентує застосування заходів, що також спрямовані на забезпечення процесу: оголошення затримання; оголошення встановлення місця перебування; опублікування зображень (підозрюваного, обвинуваченого), видання розпорядження про те, що обвинувачений внесе заставу, співрозмірну з очікуваним грошовим штрафом і витратами провадження, і уповноважить особу, яка проживає в окрузі компетентного суду, отримувати офіційні документи [9].

Аналіз кримінальних процесуальних законів інших країн свідчить про відсутність чітко вираженого аналога вітчизняного інституту заходів забезпечення кримінального провадження чи хоча б подібного до нього, натомість більшість з них і надалі оперує концепціями заходів процесуального примусу, подібними до тих, які були змінені в Україні у 2012 році.

Так, у КПК Республіки Казахстан окремо виділено розділ 18 («Запобіжні заходи»), до яких віднесено підписку про невиїзд і належну поведінку, особисту поруку, передачу військовослужбовця під нагляд командування військової частини, передачу неповнолітнього під нагляд, заставу, домашній арешт, тримання під вартою, а також розділ 19 («Інші заходи процесуального примусу»), до яких входять: зобов'язання про явку, привід, тимчасове відсторонення від посади, грошове стягнення, накладення арешту на майно та заборона на наближення.

Подібною є структура й КПК Республіки Молдова (глава 2 присвячена запобіжним заходам, глава 3 – іншим заходам процесуального примусу), КПК Республіки Білорусь і КПК Російської Федерації (в обох глава 13 присвячена запобіжним заходам, глава 14 – іншим заходам процесуального примусу), КПК Республіки Таджикистан (глава 12 присвячена запобіжним заходам, глава 13 – іншим заходам процесуального примусу), КПК Туркменістану (глава 17 присвячена затриманню, глава 18 – запобіжним заходам, глава 19 – іншим заходам процесуального примусу, глава 20 – попередньому ув'язненню під варту), Кримінально-процесуального закону Латвії (розділ 3 присвячений заходам процесуального примусу, до яких також віднесено запобіжні заходи (повідомлення адреси отримання відправлень; заборона наближатися до певної особи або місця; заборона на певні заняття; заборона на виїзд з держави; перебування за певного місця проживання; особиста порука; грошова застава; передача під нагляд поліції; домашній арешт; взяття під варту) та процесуальні санкції (попередження; грошове стягнення; видворення із залу судового засідання).

У КПК Республіки Грузія окремих розділів чи глав питанням забезпечення кримінального провадження не приділено. Норми, які регламентують застосування зобов'язання про явку, привід, накладення арешту на майно, призупинення дії паспорта, нейтрального проїзного документа громадянина Грузії, звільнення обвинуваченого від посади (роботи) – розміщені у главі 17 («Інші процесуальні дії»), а запобіжні заходи – у главі 20 («Перше представлення обвинуваченого до суду, запобіжні заходи»).

У структурі вітчизняного КПК практично усі заходи забезпечення кримінального провадження системно і досить послідовно регламентовані у розділі 2 «Заходи забезпечення кримінального провадження».

Категорично стверджувати, що такий крок законодавця є вірним або невірним, неможливо. Проте саме така структура кримінального процесуального закону з окремою регламентацією мети, підстав та порядку застосування заходів забезпечення провадження, обумовлюють основне призначення цих заходів – забезпечення кримінального провадження. Водночас той факт, що застосовуючи заходи забезпечення кримінального провадження, за основу буде прийнято норми розділу 2 КПК, це змусить дану процесуальну дію вважатися не тільки способом досягнення завдань кримінального провадження, а й зобов'язуватиме розглядати її допустимою і з точки зору забезпечення та охорони прав особи [4].

Список використаних джерел:

1. Кримінальне процесуальне право України. Навчальний посібник / За ред. В.Г. Гончаренка та В.А. Колесника. – Київ : ЮСТІНІАН, 2014. – С. 207.
2. Кримінальний процес : [підручник] / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – С. 164.
3. Кримінальний процес : [підручник] / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2014. – С. 256.
4. Латаускене Э. Меры процессуального принуждения в Уголовном процессуальном кодексе Литовской Республики: концепция и проблемы применения / Э. Латаускене, С. Матулене // Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики. Часть 1. Вопросы уголовного судопроизводства. – М. : Академия управления МВД России, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mms.mruni.eu/DownloadFile.aspx?FileID=213>.
5. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : [навчальний посібник] / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. – К. : Ваіте, 2014. – С. 130.
6. Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу / О.М. Миколенко // Правова держава. – 2014. – Вип. 17. – С. 81-84. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6408/1/81-84.pdf>.
7. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров, Ю.Р. Лахманік // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102-106. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_3_20
8. Сотник Н.А. Кримінально-процесуальний примус через призму нового КПК України / Н.А. Сотник // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – №3. – С. 254-258. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/3/56.pdf>.
9. Уголовно-процесуальний кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) / Павел Головненков, Наталья Спица // Научно-практический комментарий и перевод текста закона со вступительной статьей профессора Уве Хелльманна «Введение в уголовно-процесуальное право ФРГ». – Umversitdsverlag Potsdam. – 2012. – 405 с.